

Короткий звіт про круглий стіл
«Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти»

21–22 жовтня 2022 року в Інституті соціології Національної академії наук України проходив круглий стіл під назвою «Достовірність соціологічного знання: теоретико-методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти». Захід був присвячений пам'яті В.М. Ворони, академіка НАН України, директора Інституту соціології з 1992-го до 2021 року, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки. Подія відбувалася в онлайн-режимі. Обговорювалися такі питання: а) теоретичні засади, методологічні принципи та емпіричні критерії достовірності; б) підходи до оцінювання достовірності та застосовувані інструменти; в) чинники, що впливають на достовірність даних дослідження; г) проблеми достовірності даних та обґрунтованості висновків у кількісних та якісних дослідженнях; д) виклики для масових соціологічних опитувань в Україні в умовах війни та ін.

Було заслухано та переглянуто близько 15 доповідей і презентацій. Учасники круглого столу представляли Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (факультети соціології та психології), Національний університет «Києво-Могилянська академія», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Національний університет «Одеська політехніка», Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, соціологічну службу Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Університет Масарика (Чеська Республіка) та незалежну соціологічну спільноту «Extreme Scan». Інтерес до заходу також виявили працівники Інституту цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, Національного центру «Мала академія наук України» та члени Черкаського регіонального відділення Соціологічної асоціації України. Модерували захід Ольга Максименко (Інститут соціології НАН України), Олена Князева (соціологічний інформаційно-дослідницький центр «Пульс») та Максим Касянчук (Євразійська коаліція зі здоров'я, прав, гендерного та сексуального різноманіття).

Виступи більшості учасників супроводжувалися запитаннями, коментарями та дискусією. Технічну підтримку заходу впродовж двох днів надавав заступник директора Інституту соціології НАН України Сергій Дембіцький.

Як щойно зазначалося, круглий стіл було присвячено пам'яті Валерія Михайловича Ворони, котрий, серед іншого, був ініціатором масштабного дослідницького проекту, відомого під назвою «Вимірювання соціальних змін в українському суспільстві. Соціологічний моніторинг». Задум цього дослідження, за словами Валерія Михайловича, полягав у тому, щоби мати вичерпну й об'єктивну картину українського суспільства та відстежувати її динаміку. Об'єктивність же, як відомо, є однією з ключових вимог до якості інформації, зокрема соціологічної, та підґрунтям її достовірності.

Цитування: Максименко, О. (2022). Короткий звіт про круглий стіл «Достовірність соціологічного знання: теоретико- методологічний, емпіричний та дискурсивний аспекти». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 193–196.

Український соціолог, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимир Волович тлумачив об'єктивність як визначальну характеристику інформації, що передбачає віддзеркалення справжніх властивостей та зв'язків об'єкта, його сутності. А достовірність він розглядав у парі з протилежною їй категорією імовірності. На думку В. Воловича, окреме висловлювання, концепцію чи теорію можна вважати достовірними, якщо є достатні підстави стверджувати, що їхня істинність остаточно встановлена. Таке знання не потребує доведень. Натомість імовірне знання потребує подальших доведень, оскільки є сумніви в його істинності.

За такого підходу достовірність асоціюється з обґрунтованістю, доказовістю, беззаперечністю наукового знання та довірою до нього (як із боку експертів, так і широкої публіки).

Професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» Володимир Паніотто свого часу зауважував, що достовірність результату дослідження залежить від «якості первинної емпіричної інформації та якості методів її аналізу». У цьому разі достовірність знання є результативним показником, який вказує на обґрунтованість кожного етапу дослідження та кроків, що здійснюються в його межах.

Російський психолог, автор книги «Основи психодіагностики» Олександр Шмельов визначав достовірність як можливість і/або бажання респондента повідомити інформацію, що цікавить дослідника.

Зважаючи на вищенаведені тлумачення достовірності, перед дослідниками в царині соціальних наук постає доволі складне завдання: не тільки професійно, з дотриманням усіх організаційних, методологічних і методичних вимог провести дослідження, зібрати, обробити та проаналізувати дані, а й донести результати своєї роботи належним чином до широкої публіки. Додає цьому завданню складності ще й сама природа інформації, яку одержують соціологи, досліджуючи те чи те суспільне явище, — суб'єктивні думки чи оцінки респондентів, котрі можуть бути упередженими або нещирими.

Принагідно варто зазначити, що навіть щирі й неупереджені респонденти не завжди можуть бути джерелом достовірної та якісної інформації. Істотну роль відіграє й низка інших чинників, як-от зацікавленість респондента та його готовність до співпраці, правильність розуміння поставлених запитань, здатність зосередитися на виконанні завдання, абстрагуватися від перешкод і впливу оточення. Усі ці чинники є складниками суб'єктивної надійності респондента, для вимірювання якої фахівцями відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України (під керівництвом Євгена Головахи) було розроблено спеціальну методику. Про цю методику (під назвою «Індекс суб'єктивної надійності», або ІСН) розповіла *Тетяна Любива*, науковий співробітник зазначеного відділу, додавши, що надійність та валідність ІСН також перевірялася із застосуванням МТММ-експерименту. МТММ, або мультиознаково-мультиметодова матриця — це підхід для оцінювання конструктивної валідності набору вимірювань (автори — Д. Кемпбел та Д. Фіске).

Тему МТММ-експерименту продовжила *Руслана Москотіна*, фахівець 1-ї категорії лабораторії прикладних соціологічних досліджень факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка. Цей підхід розглядався доповідачкою передовсім як метод оцінювання якості запитань опитування.

Доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка» *Олена Князева* підготувала дві презентації. У першій йшлося про оцінювання якості масового опитування в складних реаліях сьогодення. Окрему увагу було приділено таким питанням: географічний зсув вибірки, аналіз масиву відмов та розрахунок показника досяжності респондентів (на прикладі загальнонаціонального опитування). У другій презентації порушувалася проблема об'єктивності якісних досліджень та пропонувалося розробити низку стандартів для оцінювання таких досліджень в Україні.

Провідний соціолог відділу методології та методів соціології Інституту соціології НАН України *Ольга Максименко* коротко окреслила критерії, що застосовуються для оцінювання достовірності кількісних та якісних досліджень. Це, зокрема, внутрішня та зовнішня валідність, надійність та об'єктивність (для першої групи соціологічних досліджень), а також правдоподібність, трансферабельність (або «переносувальність») результатів та підтверджуваність (для другої групи). Доповідачка посилалася на праці відомих західних соціологів: Алана Браймана, Еми Бел, Івони Лінкольн, Егона Губи, Нормана Дензина та Вільяма Трочима. Також була використана публікація професорки Мюнхенської школи бізнесу Еви Штумпфегер під назвою «Достовірність дослідження».

Надзвичайно змістовними та захопливими були виступи генерального директора Київського міжнародного інституту соціології *Володимира Паніотто* («Виклики для масових соціологічних опитувань в Україні в умовах війни»), професора кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка *Андрія Горбачика* («Можливі підходи до вимірювання достовірності результатів емпіричного соціального дослідження та відповідні інструменти») та професора цієї ж кафедри *Юрія Савельєва* («Достовірність результатів соціологічних досліджень — валідність, надійність і проблеми розуміння репрезентативності»). Зацікавлення викликала й доповідь доцента кафедри соціальної психології факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка *Олександра Виноградова* («Достовірність, валідність, надійність: оберіть зайве»), в якій він, серед іншого, наводив різні варіанти перекладу на англійську мову терміна «достовірність».

Бурхливе обговорення викликала презентація під назвою «Пошуки достовірності в умовах війни: досвід з-за «стіни», підготована російською соціологинею, засновницею незалежної соціологічної спільноти “Extreme Scan” *Оленою Конєвою*. Основний зміст презентації становили результати серії опитувань громадян Російської Федерації щодо їхнього ставлення до російсько-української війни (в російському офіційному дискурсі — «спецоперації») та підтримки мобілізації.

Докладніша інформація про зазначений захід разом з доповідями учасників буде опублікована в наступному номері часопису.

Назви доповідей решти учасників круглого столу

Достовірність інформації та її найпростіша структура (*Микола Чурилов, Інститут соціології НАН України*)

Дискурсивні маркери достовірності емпіричного соціологічного знання (*Олександр Стегній, Інститут соціології НАН України*)

Методологічні підходи до підвищення надійності результатів вибіркового обстеження населення (*Володимир Саріогло, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи*)

Проблеми повноти та достовірності у стратегічній інформації стосовно уразливих до ВІЛ соціальних груп у країнах Східної Європи й Центральної Азії (Максим Касянчук, Євразійська коаліція зі здоров'я, прав, гендерного та сексуального різноманіття)

Особистої думки не існує — є лише громадська (Михайло Мищенко, соціологічна служба Центру Разумкова)

Важливість урахування часового параметра в онлайн-опитуваннях під час війни (Надія Коритнікова, соціологічний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; Руслана Москотіна, факультет соціології КНУ імені Тараса Шевченка)

Вимірювання культурного консенсусу та оцінювання якості даних у дослідженнях спільного колективного знання (Катерина Мальцева, Національний університет «Кієво-Могилянська академія»)

Соціологія та соціографія — особливості вимог до достовірності знання (Любов Бевзенко, Інститут соціології НАН України)

Причинно-наслідкові зв'язки як індикатор достовірності соціологічних даних (Ірина Мариніч, Інститут соціології НАН України)

Культурна та соціальна системологія в дослідженнях соціальних систем (Юрій Романенко, Інститут міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка)

Візуальні символи в українських епічних творах у контексті проблематики соціології мистецтва (Євген Корень, факультет лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету)

Громада і війна: кроки до перемоги (Наталя Глебова, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького)

Звіт підготовано Ольгою Максименко

Отримано 04.01.2023